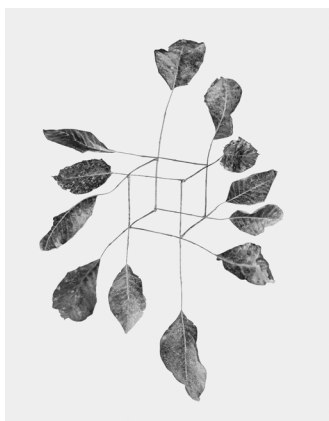

FLORIN BICAN

UNIVERZÁLIS HANGYATÁR

...a tudományos szövegek robbanászerű megsokszorozódásában tükröződő rajongás spontán módon megisméltódott a kialakulóban lévő spekulatív irodalomban is, amely egy nonhumán világ megtervezését és felfedezését tűzte ki célul.

A hangyák korán debütáltak az irodalomban és a művészetekben, és ez kétségkívül az emberi megfigyelőkre gyakorolt lenyűgöző hatásnak köszönhető. A Biblia kétszer is ajánlja a hangyát viselkedési mintaként, Salamon példabeszédeiben: „Eredj a hangyához, te rest, nézd meg az ő útait, és légy bölcs! A kinek nincs vezére, igazgatója, vagy ura, nyárban szerzi meg az ő kenyerét, aratáskor gyűjti eledelét.” (Salamon 6:6–8) A Pédabeszédek 30. része ismét jó tulajdonságait méltatja, a hangya az első a négy földi állat közül, amelyeket apró voltuk mellett is a legbölcsebbnek, legelmésebbnek tartanak: „A hangyák erőtlén népek, mégis megkeresik nyárban a magok eledelét.” (Salamon 30:25)

Bizonyára ezek a tulajdonságok juttatták őt évszázadok múltán La Fontaine fabulájába, *A tücsök és a hangya* című műbe is, ahol a morális tanulságot legtöbbször akaratlanul is kisiklatja az olvasónak a tücsök iránt érzett ösztönös rokonszenve, amelyet talán az az erősködés is táplál, amellyel a hangya önmagát próbálja példaként előtérbe állítani.

A 20. század első felében, olyan költőknél, mint Ogden Nash vagy Robert Frost, már ironikus vélekedéseket találunk a hangyával kapcsolatban. *The Ant* (A hangya) című versében Nash a hangya közmondásos szorgalmának mítoszát azzal dönti romba, hogy a hangya hangyasavfelleslegét jelöli meg az aktivitás okaként („*The ant has made herself illustrious / By constant*

industry industrious. / So what? Would you be calm and placid / If you were full of formic acid?). A sokkal terjedelmesebb *Departmental* (Részlegek) című versében Frost ironikusan kommentálja a hangyavilág szigorú tagoltságát és az emberi társadalom értékeivel való összeegyeztethetlenségét.

Joanie Mackowski *Ants* (Hangyák) című versében, amely a *Poetry* folyóirat 2000. áprilisi számában jelent meg, a hangyák betolakodása a költő fürdőszobájába alkalmat ad számára, hogy elmélkedjen egy különös fajjal való együttélésről, amelynek jelenlétében világunk sarokpontjai jelentőségüket veszítik, összezavarva bennünket. Joanie Mackowski hangyái, saját környezetükön kívülre jutva, egy földön kívüli civilizáció képviselőinek nyugtalanító alkalmatlanságával viszonyulnak az emberi környezethez.

A hangyák mind testalkatukban, mind viselkedésükben emlékeztetnek a sci-fi irodalomban (és filmes produkciókban) megjelenő *alienekre*. A *Journal of the Fantastic in the Arts* című folyóiratban megjelent tanulmányában Natacha Vas-Deyres nyomon követi a rovarvilágnak a tudósokra gyakorolt erős hatását a 19. század végétől a 20. század közepéig.¹ Ez a tudományos szövegek robbanásszerű megsokszorozódásában tükröződő rajongás spontán módon megismétlődött a kialakulóban lévő spekulatív irodalomban is, amely egy nonhumán világ megtervezését és felfedezését tűzte ki célul. Az így létrejött korpuszt utólag úgy definiálták, tájékoztat Natacha Vas-Deyres, mint „proto-SF irodalmat, mivel egy olyan intertextuális galaxist alkotott, amely egy francia sci-fi irodalomban és azon túl is elterjedt, markáns irodalmi motívumot hozott létre”.²

A Vas-Deyres által tárgyalt művek főszereplői hangyák. A szerző többé-kevésbé ismeretlen, de teljességgel releváns műveket tekint át. Han Ryner francia anarchista író *L'Homme-fourmi* (A hangyaember, 1901) című művében egy példamutató hangyátársadalmat konstruál, amely eljelentékteleníti az emberi társadalmat. H. G. Wells *The Empire of the Ants* (A hangyák birodalma, 1905) című sci-fi regénye, amelyben az intelligens hangyák módszeresen pusztítják el az emberi településeket Brazíliában, és magát az emberi civilizációt fenyegetik, szintén ebben az összefüggésben idéződik fel. 1906 decembere és 1907 márciusa között jelenik meg Jules Verne közeli munkatársának, André Laurie-nak *Spiridon le Muet* című regénye. Spiridon egy óriáshangya, aki foglalkozását tekintve biológus. Spiridon gyakorlati készségei közé tartozik az emberi testek boncolása. Natacha Vas-Deyres megemlíti Ferenczy Árpád magyar író is, aki *The Ants of Timothy Thummel* (Timothy Thummel hangyái, 1923) című regényében a közép-afrikai Aruwimi-hangyákat (*Formica sapiens diligens*) a dekadens emberi társadalommal (*Homo immoralis semisapiens*) szemben mutatja be. Ralph Milne Farley amerikai író *The Radio Man* (Rádióember, 1924) című regényében megjelennek az első földön kívüli hangyák, a formiaiak, amelyeknek kolóniája a Vénusz bolygón található. Raymond de Rienzi a *Le Formiciens* (1932) című művében egy olyan ideális világot teremt, amelyet a mai hangyák történelem előtti ősei uralnak, akik a jura korban olyanok voltak, mint az igazi szuperhősök.

Mindent egybevetve hosszú azoknak a szerzőknek a listája, akik a hangyát felsőbbrendű lényként tartják számon, és érdemes figyelmesen végignézni a neveket. A Natacha Vas-Deyres által közölt tanulmány következtetése az, hogy a tárgyalt spekulatív-entomológiai szövegek „a francia posztnaturalista és posztdekadens kontextusban egybeesnek egy olyan antiintellektualista irányzat megerősödésével, amely az értelem új formáinak felfedezése iránti törekvést feltételezi”.³

A hangyák iránti irodalmi érdeklődés a science fiction keretei között a fent említett tanulmányban tárgyalt időszakon túl is folytatódik, beleértve a francia irodalmat is. Bernard Werber 1991-ben adta ki *Les fourmis* (A hangyák) című regényét, amelyben párhuzamosan követi hangya és ember karakterek életét, bizarr helyzetekre összpontosítva, amelyekkel szembesülnek, és a két faj közötti kommunikáció lehetetlenségét sugallja, illetve tágabb értelemben az ember és más intelligens fajok közötti kommunikáció lehetetlenségét is. A könyv sikert aratott, több mint harminc nyelvre fordították le, és egy trilógia első kötetévé vált. (1992-ben a *Le jour des fourmis*, majd 1996-ban a *La révolution des fourmis* – A hangyák napja, illetve A hangyák forradalma – követte.)

A hangyák szintén őskori kontextusban bukkannak fel Liu Ce-hszin szatirikus meséjében, a *Hangyák és dinoszauruszok* (2020) című regényben, amelyben a két címszereplő faj birodalmi békésen élnek egymás mellett a krétakorban. Egy bizonyos pontig...

Úgy tűnik, az irodalom mindig készen áll arra, hogy a hangyákat újra és újra olyan történetekbe írja, amelyek az embereknek egy olyan világ iránti vonzalmára építenek, amelyben az emberi társadalom egyrészt utópisztikus, másrészt torzító tükörben tekint magára. A hangya következésképpen ambivalens lény. Italo Calvino *La formica argentina* (Argentín hangya, 1952) című művében egy horrosztikus történetet mesél el, amelyben a címszereplő hangyafaj terrorizál egy családot és annak a falunak a lakosságát, ahová a család nemrég költözött. A. S. Byatt *Morpho Eugenia* (1992) című regényében egy félig mesterséges hangyakolonniát mutat be, amelyet egy entomológus „tenyészt” oktatási céllal a család gyermekei számára, akik egy üvegfal mögött figyelhetik ezt az alternatív társadalmat. A viktoriánus korban zajló kísérlet képezi az alapját annak a könyvnek, amely a tudományos adatokat és megfigyeléseket a hangyák élete által ihletett moralizáló fikcióval ötvözi. Máskor a hangya egyszerűen átjár a tájon, a szerző pedig arra számít, hogy az olvasó képes lesz felismerni a hangya ambivalenciáját – mint például Boris Vian *Les fourmis* (A hangyák, 1947) című novellájában, amelynek utolsó jelenetében látjuk, ahogy a hangyák sorban másznak fel egy katona merev testére, aki egy aknára lépve mozdulatlanul marad, hogy késleltesse a robbanást.

Bár méretük látszólag nem ösztönzi a képi megjelenítést, vannak híres művekben megörökített hangyák. Az idősebb Plinius *A természet históriájában* beszámol a lakedaimóni szobrászról, Kallikratészról, aki egy elefántcsontból készült hangyát készített, amely olyan kicsi volt, hogy csak ő tudta megkülönböztetni a testrészeit. Dalí, a hangyák csodálója, gyakran ábrázolta őket szurrealista festményein – *Le jeu lugubre*, *Le grand masturbateur*, *Les accommodations des désirs*, *Gala*, *La persistance de la mémoire*, *Composition surréaliste aux figures invisibles*. 1963-ban M. C. Escher a *Möbius-szalag II* című művében (1963) szintén képileg tisztelig a hangya előtt, és a végtelennel való bensőséges kapcsolatot ábrázolja egy fametszeten, amely nyolc vörös hangyát ábrázol, amelyek vég nélküli mozgásban vannak a Möbius-szalagon. Más kategóriába tartozik Chris Trueman kaliforniai művész *Self Portrait With a Gun* (Önarckép puskával, 2010) című alkotása, ahol a hangyák nem a mű tárgyát, hanem anyagát képezik. A művész festék helyett 200 000 hangyát használt, amelyeket epoxigyantával rögzített egy plexiüveg lapra. A festmény a művész testvérét ábrázolja cowboyruhában, puskával a kezében.

Ez csak néhány példa, amely a hangyák jelenlétét bizonyítja az irodalomban és a művészetben. De valójában sokkal több hasonló mű van. Szándékosan kihagytam a gyermekirodalmat, ahol a hangyák gyakori szereplők – például Ondřej Sekora cseh író híres *Ferda Mravenec* (Ferdy, a hangya) sorozatában.

Írás közben vettem észre, hogy az elmém ösztönösen hajlik arra, hogy összegyűjtse a hangyákra vonatkozó irodalmi és művészeti utalásokat. A fájl, amelyben katalogizálom őket, folyamatosan bővül, de soha nem lehet teljes. Ezért arra bátorítanám a hangyák irodalmi és művészeti jelenléte által lenyűgözött olvasókat, hogy maguk is készítsenek ilyen jegyzékeket. Talán egy nap majd egészíthetik egymást...

Balázs Imre József fordítása

■ JEGYZETEK

1. Natacha Vas-Deyres et al.: *Of Ants and Men: An Entomological Journey to the Heart of Proto-Science Fiction (1890-1950)*. *Journal of the Fantastic in the Arts* 2019/2. 157–175.
2. Uo. 157.
3. Uo. 158.

